

Verslag lezing: De scheepssoldijboeken van de VOC, door drs A.J.M. van Velzen

Niet alleen bij het Nationaal Archief staat 2017 in het teken van de VOC, zie het tijdschrift van het CBG: GEN jaargang 23, nr 1, maart 2017. Ook bij de afdeling Gooiland werd tijdens de laatste bijeenkomst hier aandacht aan besteed. Ton van Velzen gaf een zeer boeiende lezing over de z.g. Scheepssoldijboeken.

Organisatie

De VOC werd in 1602 opgericht en kreeg in de Republiek het monopolie van handel in het octrooigebied, ruwweg tussen Kaap de Goede Hoop en Japan. Bovendien mocht de VOC daar opereren als een staat, d.w.z. verdragen sluiten, oorlog voeren en haar bezittingen besturen. In Nederland was de VOC decentraal georganiseerd: zes zelfstandige kamers – Amsterdam, Zeeland, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen – die samenwerkten in het college van de Heren 17.

In Azië was de VOC centraal georganiseerd, de bestuurszetel was in Batavia - nu Jakarta – met aan het hoofd de Gouverneur-generaal en Raden. Alle vestigingen in het octrooigebied werden bestuurd vanuit Batavia, waar ook de kolossale administratie was gehuisvest. De VOC op en over zee bestond eigenlijk uit twee bedrijven. In Azië moesten allerlei goederen worden

verworven die in de Republiek vaak met grote winsten werden verkocht. Daarnaast een transportbedrijf met twee poten; vervoer van en naar Azië vanuit de VOC-steden en vervoer tussen de vele vestigingen in Azië onderling. In Azië te land en ter zee werd ook veel personeel lokaal geworven.

Opvarenden

Gedurende de twee eeuwen van haar bestaan zond de VOC ongeveer 1 miljoen opvarenden naar de Oost, ca. 320.000 van 1602 – 1700 en 655.000 van 1700-1795. Omdat een aantal meerdere keren ging is het aantal personen minder.

Opvarenden kunnen worden onderverdeeld in zeelui, soldaten en ambachtslieden. Deze lieden werden betaald gedurende hun reis naar en verblijf in Azië. Ook waren er passagiers aan boord, vaak lieden met een hoge positie bij de VOC of hun familieleden, maar dezen werden niet geadmistreerd in de personeelsboekhouding.

Het hart van de administratie vormen de scheepssoldijboeken. Hiervan zijn er zo'n 3000 bewaard gebleven; 192 van de 17de eeuw en 2800 uit de 18de eeuw. Voor de 18de eeuw is dat bijna 95% van de personeelsboekhouding.

Iedere opvarende kreeg een eigen personeelsrekening die werd ingeschreven in het scheepssoldijboek van het schip waarmee men vanuit de Republiek naar de Oost voer. De rekening werd geopend op de dag dat het schip zee koos en gesloten wanneer men weer terugkwam in de Nederlanden, overleed, vermist werd of anderszins. Wanneer men na terugkomst wederom in dienst kwam van (een kamer van) de VOC, werd in het schip waarmee men dan vertrok, een nieuwe rekening geopend. Vooral schippers en stuurlieden maakten meerdere reizen, maar matrozen en boschschietters ook.

Rekeningen

De personeelsrekeningen werden genoteerd in het scheepssoldijboek; de rekening werd onderverdeeld in trajecten. Wanneer men in Batavia aankwam (of aan de Kaap van boord ging), werd dit afgesloten, de rekening opgemaakt door uitgaven en inkomsten (gage) te salderen en zo het tekort (te kwaad / quaet) of tegoed te berekenen. De opvarende kreeg een afschrift van deze rekening dat hij bij de uiteindelijke uitbetaling moest laten zien. Maakte een zeeman vervolgens een reis naar Perzië op en neer, dan werd daarvan ook weer een rekening gemaakt in een ander soldijboek, de zeeman kreeg een afschrift en het saldo, tegoed of te kwaad, werd doorgegeven aan het soldijkantoor in Batavia die dat jaarlijks overzond naar de Republiek. Bleef een opvarende langere tijd op een vestiging, dan werd daar jaarlijks, meestal op 30 juni, genoteerd wie er op dat moment aanwezig was, de rekening opgemaakt, het saldo naar Batavia opgestuurd en weer doorgezonden naar patria.

In tweevoud

Terug naar de soldijboeken van de uitreis van de Republiek naar de Oost. Deze werden in tweevoud opgemaakt, nagekeken in het soldijkantoor in Batavia. Eén exemplaar bleef daar, één werd teruggestuurd naar de kamer die het schip had uitgezonden en waarbij de opvarenden in dienst waren. In beide exemplaren werden de jaarlijkse saldi bijgeschreven.

Dit systeem werkte voortreffelijk: er werden in de rekeningen weinig fouten aangetroffen. Dat is opmerkelijk als men bedenkt dat een schip er 7 à 8 maanden over deed om de reis naar Batavia te maken. Stuurde men van hieruit een brief, dan kon men wel anderhalf jaar op een antwoord wachten.

De personeelsrekening bestond uit een debet (links) en credit (rechts) zijde. Links de uitgaven zoals de 2 maanden gage op de hand, de scheepskist, eventuele kleding en soms ook kosten voor goederen die men uit de boedel van overleden opvarenden had gekocht. Vaak staat er bij de uitgaven ook de post schuldbrief, waarover later meer. Aan de rechterzijde werd vermeld hoeveel maanden en dagen men in dienst was tegen welk maandloon en de uitkomst van deze som.

Laus Deo In het schip Anno voor Kamer					
DEBET		CREDIT			
voornaam, familienaam, plaats van herkomst, rang, wel / niet vermaakt [maandbrief] aan (begunstigde)		soms: voornaam, familienaam, plaats van herkomst, rang			
datum	2 maanden gage ad f.... op de hand	f.....	datum	boeking van f.... aan gage over maanden en ... dagen ad f.... per maand sedert (datum vertrek) tot heden (sluitdatum van de rekening, links vermeld) dat (reden van sluiting van de rekening, bijvoorbeeld aankomst in Batavia of overlijden) de boeken sluiten (en continueert)	f.....
datum	(vaderlandse) schuld aan(houder schuldbrief)	f.....	datum	eventueel saldo te kwaad (negatief)	f.....
datum	... stuks (uitrusting) ad f.....	f.....	TOTAAL CREDIT		f.....
datum	... stuks (uitrusting) ad f.....	f.....			
datum	... stuks (uitrusting) ad f.....	f.....			
datum	... stuks (uitrusting) ad f.....	f.....			
datum	eventueel saldo te goede (positief) :	f.....			
TOTAAL DEBET		f.....			
datum	uitbetaling (deel) maandbrief	f.....	datum	saldo te kwaad (A) of te goede (B):	A B
datum	uitbetaling (deel) schuldbrief	f.....	datum	in principe jaarlijkse boeking (of per datum van verandering van vestiging of schip) van het saldo van de verdiende gage in de Oost (gage minus uitbetalingen, onkosten en dergelijke)	f.....
datum	uitbetaling per procuratie aan een gemachtigde	f.....	datum	idem	f.....
datum	uitbetaling (deel) schuldbrief	f.....	datum	idem	f.....
datum	ingetrokken rekening(en)	f.....	datum	einde dienstverband	f.....
datum	uitbetaling (deel) schuldbrief	f.....	TOTAAL		f.....
Totaal		f.....			
datum	uitbetaling (deel) maandbrief	f.....			
datum	uitbetaling aan de 'verdiender' zelf	f.....			
TOTAAL		f.....			
soms handtekening					

Salderen

Inkomsten en uitgaven werden gesaldeer. Twee posten vragen om een aparte toelichting. Aan de debetzijde werd vermeld of de opvarende een maandbrief had ondertekend. Een maandbrief stond op naam van of de echtgenote, kinderen of ouders. Met deze maandbrief konden deze hier per jaar maximaal drie maandlonen innen, als er voldoende saldo was. Bedenk wel dat het soldijboek eerst

terug moest zijn uit Azië, gecontroleerd en wel; dat kon wel 16 of meer maanden duren. Maandbrieven waren niet permanent overdraagbaar; men moest deze zelf innen of per keer iemand machtigen. Bij een positief saldo werd eerst de maandbrief uitbetaald. Had de opvarende geen maandbrief geschreven, maar was hij wel getrouwd of waren er kinderen, dan kon achteraf hier alsnog een maandbrief worden opgemaakt na overlegging van bewijsstukken. De schuldbrief was een ondertekende schuldbekentenis voor een bedrag van vaak f 150 of meer. De maximale bedragen werden gekoppeld aan de hoogte van het maandloon. Ook de schuldbrief kon hier te lande worden ingelost voordat de opvarende terug was of anderszins zijn dienst had beëindigd. Ook de schuldbrief werd – meestal in delen – uitbetaald uit het tegoed van de opvarende, maar pas nadat eerst de maandbrief was uitbetaald. Bij het ondertekenen van een schuldbrief kreeg de opvarende maar een deel van het bedrag waarvoor hij tekende, omdat de houder van de schuldbrief het risico liep dat de opvarende overleed, voordat de schuld ingelost was. Naar verhouding kregen soldaten en matrozen met lage rang het minst. Schuldbrieven werden vaak gebruikt door lieden uit de landprovincies of verder weg in Europa om hun logies en uitrusting te betalen. Zeelui met hoge rang en inwoners van VOC-steden gaven vaak een schuldbrief aan hun echtgenoten, zo konden hogere bedragen geïnd worden. Als een opvarende op of over zee stierf en er was een nalatenschap, dan konden de rechthebbenden deze ophalen. Het was een haalschuld, de VOC ging niet actief op zoek naar de erfgenamen. Bij de uitbetaling moesten de rechthebbenden vaak tekenen voor ontvangst, vaak werd de familierelatie vermeld. Hierbij als voorbeeld nog een rekening van Frank Jiskoot uit een scheepssoldijboek.

The image shows two pages of a handwritten ledger. The left page is titled "In het schip Inapenarij" and the right page is titled "Hij van Pollenau". Both pages contain columns of numbers and Dutch text, representing a personnel account with entries for various years and amounts.

Schema van personeelsrekening uit soldijboek

(Ton van Velzen)